

Gazi Üniversitesi
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî
Araştırma Merkezi

TÜRK KÜLTÜRÜ
ve
HACI BEKTAŞ VELÎ
Araştırma Dergisi
Research Quarterly

Bahar
Spring 2007/41

Yerelden Evrensele Yunus Emreyle İlgili Yapılmış Olan Çalışmaların Tasnifi ve Değerlendirilmesi

Classification and Evaluation of the Studies about Yunus Emre from Local to International

İlyas KÜÇÜKCAN*

Özet

Bu çalışmada, Türk tasavvuf dairesi içerisinde lider bir şahsiyet konumunda olan Yunus Emre'nin; hayatı, inanç dünyası, toplumsal işlevi ve asırlara meydan okuyarak günümüze kadar ulaşan şiirleri ve şairlik yönü konusal bütünlük içerisinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yunus Emre, İslamiyet, İnançsal Kimlik, Yunus Emre'nin Şiirleri.

Abstract

This writing includes the life, beliefs and social function of Yunus Emre who is a leader in Turkish sufism world. It also includes his immortal poems by explaining his poet spiritual.

Key Words: Yunus Emre, Islam, Belief, Poems of Yunus Emre

Giriş

Toplumların kültürel varlığını oluşturan değerlerin her biri saygıya değerdir ve vazgeçilmezdir. Onlar değerlendirilirken gerçeklerle çelişen duygusallıkların, gereksiz kimlik tartışmalarının, kısır soy sop çekişmelerinin dar kalıpları içinde kalınmamalıdır. Aksi hâlde yapılacak çalışmalar, kültürel gelişmeyi ve toplumsal kaynaşmayı engelleyebileceği gibi söz konusu değerlerin de yanlış algılanmasına ve işlevselliklerinin azaltılmasına neden olabilir. Kültürel değerler, tarihsel gerçeklik zemininde ulusal, evrensel ve toplumsal boyutlarıyla ele alındıklarında beklenen yararı sağlarlar.

* Araştırmacı-Yazar. ilyaskucukcan@mynet.com

Ne var ki kimi zaman biraz da yerel beklentilerle olsa gerek, kültür değerlerimiz bazı kişi ve sivil kuruluşlarca bölgelilik sınırlamalarına hapsedilerek memleket ve köken bağlantılarıyla ele alınmaya çalışılmaktadır. Bu duruma uğrayanların başında da hiç kuşkusuz Yunus Emre gelmektedir.

Bu söylemdeki ve yaklaşımdaki yanlışları düzeltmeye uğraşmak yerine büyük Yunus'un "*Ben gelmedim davi için/ Benim işim sevi için*" beytini hatırlatarak asıl konumuza dönelim.

Bu kısa çalışmamızda Yunus Emre konusuna, ilk paragrafta sözünü ettiğimiz bakış açısıyla yaklaşarak; onun kimlik bilgilerine kısaca değineceğiz. Daha çok da onu, edebî ve inançsal kişiliği yanında, toplumsal işlevi ile tanıtmaya çalışacağız.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki; şiirlerinde ele aldığı ölümsüz duygu ve düşünceleriyle çağları aşip gelen, gecikmeli de olsa ulusallıktan evrenselliğe ulaşarak çok sayıda akademik ve bilimsel çalışmaya konu olan, UNESCO'da adına düzenlenen özel yıl etkinlikleriyle, (1991 Yunus Emre Sevgi Yılı ve 1995 Dünya Hoşgörü Yılı), uluslar üstü bir onursallığa ulaşan Yunus Emre'yi, bir dergi yazısının boyutları içinde anlatabilmek elbette kolay olmayacaktır; ama unutulmalıdır ki, Yunus Emre konusunda, kültür tarihimizde birtakım ilklerin başlatıcısı olan Fuat Köprülü'den günümüz yazarlarına ulaşan çizgide çok sayıda bilim adamı ve araştırmacı, kalıcı yapıtlar bırakmışlardır. Öncelikle, bir bölümünün adlarını kaynakçada göreceğimiz bu kişilerin çalışmalarından yararlanırken; diğer yandan da her yıl Eskişehir'de, mayısın ilk günlerinde, iki üniversitenin önderliğinde gerçekleştirilen "Yunus Emre Kültür Sanat Haftası" etkinliklerinden edindiğimiz bilgi ve gözlemleri de yansıtarak bir özetleme yapmaya çalışacağız.

Yunus Emre Kimdir, Nerelidir; Yaşadığı Dönemin Toplumsal Özellikleri Nasıldır?

Bilim çevrelerince yaygın olarak benimsenen görüşe göre Yunus Emre, 13. yy.nin ikinci yarısı ile 14. yy.nin ilk çeyreği (1320) arasında yaşamış bir köylüdür. O yıllarda Eskişehir'in Sivrihisar ilçesine, şimdi de Mihaliççik'a bağlı olan Sarıköy (günümüzde Yunus Emre)de doğmuş, o yörede yaşamış ve kendi köyünde ölmüştür.

Yaklaşık olarak, yurdumuzun yirmi değişik yerinde mezarı, türbesi ve ziyaretgâhı olduğu iddia edilen Yunus Emre'nin memleketiyle ilgili olarak tarihselliği kabullenilmiş bilgiler, bu bilgilerle örtüşmektedir. Nitekim:

Yunus Emre konusunda ilk bilgileri veren Fuat Köprülü, Yunus'un; "Porsuk suyunun Sakarya'ya karıştığı yerde medfun olduğu ..." (ki bugünkü Yunus Emre köyü civarı) bilgisini verir (Kunter, 2005: 98). Alanın yetkili uzmanı Abdülbaki Gölpinarlı da; "Yunus'un mezarını en eski kaynaklar Sarıköy'de gösterirler. Daha birçok yerde Yunus'a ait mezarlar varsa da bunların bir kısmı Yunus'un makamla-

rıdır. Bir kısmı da diğer Yunus'lara ait mezarlardır." demektedir (Gölpınarlı, 1968: 8). Yine Hacı Bektaş Velâyetnamesi'nde Yunus'un; "...Sivrihisar şimalinde, Sarıköy demekle maruf yerden olduğu... hâlâ merkadi şerifleri Sivrihisar yakınında..." diye yazılmaktadır (Kunter, 2005: 98,99). Bu net bilgiye karşın Kutlu Özen'in; "Velâyetname'de sözü edilen Sarıköy, bugün Ortaköy'e bağlı Sarı Karman köyüdür..." (Özen, 1991: 53), yargısının dayanağının ne olduğu anlaşılammıştır. Haslok ise; "... Sakarya boyunda Emrem Yunus Sultan'ın türbesi vardır." diye yazmaktadır (Haslok,2000: 5). Yine Bursalı Lâmiî Çelebi (.../1531)nin de Yunus için; "...kendisi Kütahya Suyu (Porsuk N. YN) üzerinde, Sakarya Suyu'na karıştığı yerin kürbünde yatar; meşhurdur, ziyaret ederler." (Kunter, 2005: 99), dediği bildirilmektedir.

Bir diğer alan araştırmacısı Halim Baki Kunter de "Bilgiler-Belgeler" adlı yapıtının ilgili bölümlerinde; Osmanlı dönemine ait değişik kaynaklardan derlenme yirmiden fazla belge, padişah beratı ve Yunus Emre Zaviyesi'ne ait muhasebe kayıtlarının örneklerini, okuyucu bilgisine sunmaktadır. Belgelerin tamamında "Yunus Emre, Sarıköy-Sivrihisar" adları birlikte anılmaktadır (Kunter, 2005: 100-138). Adı geçen belgelerde Yunus Emre'nin Sarıköylü olduğu, orada doğup aynı yerde öldüğü hep vurgulana gelmiştir.

Sonraki yıllarda da Adnan Sadık Erzi'nin Türk Tarih Kurumu belleteninde yayınlanan değerlendirmesi gibi daha pek çok başvuru belgesinde, yukarıdaki bilgiler doğrulanmaktadır. Abdülbaki Gölpınarlı, Erzi'nin çalışmasıyla ilgili olarak şu bilgiyi vermektedir:

"Adnan Erzi, Bayezit Umumi Kütüphanesi'nde bulduğu bir mecmuada, Yunus Emre'nin Hicrî 720 tarihinde (1320-21) yetmiş iki yaşında öldüğüne dair bir kayıt bulmuştur. Mecmuadaki diğer tarihlerin doğruluğundan başka, bizzat Yunus'un bahsettiği adamların yaşadığı asırla da pek mükemmel surette uyan ve bizim tahminimizi gerçekleştiren kaydın doğruluğundan şüphe etmiyoruz (Türk Tarih Kurumu: Belleten, no.53,C.XIV. Ocak-1950-Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar I, s.84-105, Yunus'a ait kısım s.87-89), (Gölpınarlı, 1968: 8).

Yunus Emre konusunun giderek önem kazanması üzerine resmî makamlar da konuyla ilgilenmiş ve 1945 yılından itibaren Millî Eğitim Bakanlığı başta olmak üzere ilgili kurumlar aracılığıyla birtakım çalışmalara öncülük etmiştir. Gerekli ön çalışmalardan sonra yetkililerden oluşan bir resmî kurul, 28 Haziran 1946 tarihinde Sarıköy'e giderek Ankara-İstanbul demiryoluna 6 m. mesafede ve Yunus Emre'ye ait olduğu bildirilen; ancak Yunan işgali sırasında tahrip edildiği için harap durumdaki türbede bulunan mezarını açarak iskelet üzerinde bilimsel tespitleri yapmış, daha sonra da Yunus Emre'nin sandukası, 6 Mayıs 1949'da, demiryoluna yaklaşık 1 km uzaklıktaki geçici mezarına devlet temsilcilerinin de gözetiminde nakledilmiştir. 6 Mayıs 1970'te ise aynı yerde; ama geniş bir alan üzerinde inşa edilen yeni türbesine ve anıt mezarına, büyük katılımlarla gerçekleştirilen törenle defnedilmiştir.

Gölpınarlı da yukarıdaki bilgilere şu sözlerle katılmaktadır: " Yunus'un Sarıköy'deki mezarı açılmış; mütehassıs, çıkan kafatasına göre Yunus'un dâhi bir adam olduğunu, iskeletin de takriben altı asır önceye ve seksen yaşlarında ölmüş bir adama ait olduğunu söylemiş. Bu suretle eski kaynakların rivayetleri tamamıyla tahakkuk ve teyyüt etmiştir" (Gölpınarlı, 1968: 9).

Başgöz ise Yunus'un nereli olduğu tartışmalarına pek karışmak istememekle birlikte, onun mezarının Sarıköy'de olduğunu gösteren belgeleri;

- Hacı Bektaş Veli Velâyetnamesi
- Lâmiî Çelebi'nin Nefahatü'l-Üns çevirisi
- Kitab-ı Mahbub-ı Mahbub
- Şakayıku'n- Nümaniyye
- Ankara Eski Kayıtlar (Kuyud-ı Kadime) Arşivi, olarak sıralamıştır.

İlhan Başgöz, Yunus'un Karamanlı olduğuna ilişkin olarak ise; Evliya Çelebi dışında kalan öteki kaynakların verdiği bilgilerin kesinlikten uzak olduğunu belirterek, Evliya Çelebi'ye de ne ölçüde güvenileceğinin altını çizmektedir. "Asıl önemli olan da Yunus'un Anadolu toprağında yatıyor olmasıdır." sözleriyle konuyu noktalamaktadır (Başgöz, 1999: 127).

Ahmet Yaşar Ocak da Başgöz'ün son yargısını benimsemiş görünmekte ve Yunus'un kimliği ile ilgili olarak şunların altını çizmektedir: "Yunus Emre her şeyden önce bir mutasavvıftır. İslam sufiliği ile Türk zevkinin sentezini yapan Ahmet Yesevi okulunun Anadolu'daki en önemli temsilcisidir." Halk sufiliği alanında evrensel boyutlara ulaşan Yunus Emre ile ilgili olarak yapılan çalışmalara da değinen Ocak; "...bunlar Yunus Emre'nin hüviyetini aydınlatmaktan çok, türbesi ve zaviyesi ile ilgili problemleri ortaya koymaktadır; ama bunların hiçbiri Yunus biyografisini inşa konusunda, bugünün bilim adamını tatmine yeterli değildir. Bu konuda temel kaynak, Yunus'un şiirleridir." demektedir (Ocak, 1996: 98-106).

Biz de diyoruz ki Yunus artık ebedî uykusunu; kültür evi, müze, cami, anıt çeşme ile anıt mezardan oluşan külliyesinde, Ankara-Eskişehir-İstanbul hattında çalışan trenlerin selamlama düdüklarını dinleyerek sürdürmektedir.

Yunus Emre'nin yetiştiği dönemin toplumsal özellikleri ise tarihî kayıtlarda ayrıntılı olarak yer aldığı için yeterince bilinmektedir. Durum genel hatlarıyla şöyle özetlenebilir:

13. yy.nin başlarında gerçekleştirilmiş parlak gelişmeyi gereğince değerlendiremeyen Anadolu Selçuklu Devleti'nde, özellikle de Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde iyice bozulan adalet, ekonomi ve yönetim düzenine Harzemî yağması da eklenince, Baba İshak'ın başlattığı Türkmen Ayaklanması (1237-38), hızla yaygınlaşır. Güçlkle bastırılan Babai Ayaklanması'nda Baba İshak ve Baba İlyas öldürülürken, çoluk çocuk ayrımı yapılmadan binlerce kişi de kılıçtan geçirilir

(1241). Bunu izleyen süreçte Moğollar karşısında yaşanan Köseadağ yenilgisiyle (1243) başlayan Moğol sömürsü ve acımasız toplu kıyımı, işbirlikçi Selçuklu-vezirlerinin ihanetiyle birleşince büyük sorunlarla karmaşa da kaçınılmaz olur. Karmaşayı İlhan Başgöz şöyle anlatıyor:

“Moğol kasırgası, Anadolu’dan bir silindir gibi geçerek ardında kan, yokluk ve yıkıntılar bırakmıştır. Kadınlar ve çocuklar oradan oraya sürüklenirken, erkekler de kitle hâlinde kılıçtan geçirilmiştir. Öyle ki; gün olmuş, hendeklerin dibi binlerce ölüyle dolmuştur” (Başgöz, 1999: 50).

Aynı görüşleri paylaşan Vecihi Timuroğlu da şunları yazmaktadır: “Anadolu öyle bir kargaşa içindedir ki; her gün binlerce ölü yazıda yabanda, kırda kuşa yem olmakta; halk sayrılıklarla ve açlıkla boğuşmaktadır” (Timuroğlu, 2004: 75). Bilgiler devam ediyor:

“Moğol akını önünde ilkin Anadolu’ya göçen, sonra da yerlerini bırakmak zorunda kalan Oğuz ve Türkmen boyları; konup göçmekten yorulmuş, oturup yerleşecek güvenli topraklar aramakta ve yerleşik hayat özlemini çekmektedirler. Bu sonu gelmez boğuşma ve kargaşa Anadolu’da güvenlik ve rahat bırakmamıştır” (Başgöz, 1999: 51). Faruk Sümer de Moğol hakanı Gazan Han devri (1295–1304) hariç Anadolu’nun durumuyla ilgili olarak, aynı görüşlere katılır (Eyüboğlu, 1972: 352).

Abdülbaki Gölpınarlı ise durumu şu satırlarla açıklamaktadır: “İstirap ve yokluk içinde kıvranan, yarınına emniyetle bakamayan halk; mistik inançlardan teselli ummaya başlar. Selçuklular döneminde inanç ve mezhep serbestliği, çeşitli zümrelerin Anadolu’da yerleşip gelişmesine zemin hazırlamıştır. Moğol akınları da “sofi” denen grupları bu ülkeye göç etmeye mecbur edince, Anadolu’da “Horasan erenleri” olarak adlandırılan topluluk, umut kaynağı olarak ortaya çıkmıştır” (Gölpınarlı, 1968: 3–5).

Alan uzmanlarının belirttiği gibi, Anadolu’da bir siyasi boşluk ve onun getirdiği toplumsal sorunlar yaşanmaktadır. İnsani çöküntüler, kitlesel tedirginlikler ve umutsuzluklar; halkı yeni arayışlara itmiş ve onları sufi (sofi) denilen ve umut kaynağı olarak görülen toplulukla buluşturmuştur. Anadolu bir yapısal değişimin eşiğindedir artık. Değişimin odağında ise Dede Garkın, Baba İlyas, Hacı Bektaş Veli, Şeyh Edebalı, Tapduk Emre gibi binlerce halk önderi vardır. Kaynağını buradan alan yeni yaşayış içinde, inançta ve değer yargılarında değişimler toplumsal alanda gündeme gelirken; siyasi alanda da Karamanoğulları ile Osmanoğullarının ağırlığı duyumsanmaya başlanmıştır.

Yunus Emre’nin kişiliği ve şiiri, işte böylesi bir ortamda mayalanmaya ve oluşmaya başlar; ya da Timuroğlu’nun deyişiyle: “Kan gölünde boğulan insanların arasında yetişmektedir Yunus” (Timuroğlu, 2004: 75). Yetişir de, Yunus’un olanlar karşısında tavrı nedir acaba? Buna değinmekte de fayda görüyoruz.

Böylesi bir ortamda yaşayan kişinin, olanlardan etkilenmemesi mümkün mü? Hele hele bu kişi belli bir eğitim görmüş; akliselimi güçlü, yüreği insan sevgisiyle dolu Yunus gibi biri olursa...

Hiç kuşkusuz Yunus da olanlar karşısında çok duyarlıdır, üzgündür, tepkilidir; ama çaresizdir, yalızdır ve de başlangıçta umutsuzdur. Tepkilerini ise her fırsatta dile getirmektedir. Şiirlerinde bunun çok sayıda örneğini bulabiliriz. Örnek mısralardan ve açıklamalardan da anlaşılacağı gibi o, Moğol'u sevmemektedir. "Moğol'a direnip onu düşman saydığını, onunla hiçbir uzlaşmaya giremeyeceğini açıkça belirtir" (Başgöz, 1999: 50).

"*Havf u reca (korku ve ümit)* (Uludağ, 2001:161,288) sende yok, öyle ki bir Tatar'sın (Moğol)

.....
Canımı esir eyledi n'ider bana yağı Tatar" (Tatçı, 1998).

Öte Yandan Yunus, "Moğol zulmünü eleştirir; fakat halkı da ayaklanmaya çağıramaz. Ona göre Moğollar, Tanrı korkusu bilmeyen, insancıl dilekleri hesaba katmayan, salt zulüm yapıcıdırlar. Moğolları Tatar adıyla anan Yunus; zulüm yapanlara ve o tür yöneticilere, onlara yardımcı olanlara da ağır bir biçimde çatar. Ne var ki o, bir girişimci değil aydaşımcıdır" (Timuroğlu, 2004: 68-69); ama aşğıdaki beyitlerinde görülebileceği gibi, üzüntüsü de derindir:

"*Beyim arif isen sen var yolunca*
Bunda başlar yiter, kanlar sorulmaz" (Tatçı, 1998).

"*Bu Yunus'un gördüğün eğer Zühre görse idi*
Çengini elden bırakıp unuta idi sazını" (Tatçı, 1998).

Molla Yunus'tan Derviş Yunus'a ve Kolonizatör Dervişlik

Her şeyin karmakarışık olduğu o ortamda böylesine net duyarlılık gösteren Yunus Emre nasıl bir kişiliktir? Şimdi bir nebze de işin o yönüne değinelim:

İlk Köprülü'nün; "Yunus ümmi bir dervîştir; ama cahil değildir. Düzenli medrese eğitimi görmemişse de kendi manevi kabiliyeti sayesinde, İslam bilimlerini öğrenmiştir. Mevlana'nın şiirini anlayacak kadar Farsça bilir" (Başgöz, 1999: 17), yorumunun ümmi bölümüne katılmayan Gölpinarlı'nın Yunus tanımı ise şöyledir: "...o adamakıllı tahsil görmüş biridir. Yunan mitolojisini, şark efsanelerini bilir. Kur'an'dan, hadislerden, erenlerin sözlerinden mazzunlar alır. Mevlana'nın Mesnevisi'ni ve Divan-ı Kebiri'ndeki gazellerini okuduğunu, yine kendi şiirlerinden anlıyoruz. Hatta şairlerin hakîm şairi Şirazlı Sadi'nin bir gazelini, Türkçeye çevirmiştir. Esasen kendisi de medresede tahsil ettiğini açıkça söyler" (Gölpinarlı, 1968: 7). Yunus uzmanlarından Burhan Toprak da bu görüştedir (Başgöz, 1999: 19). Murat Özmen de aynı görüşleri paylaşırken; "Dört kitabın manisin okudum ezber ettim" ve "Mescidde medresede çok ibadet eyledim" mısralarını örnek gösterir (Özmen, 1997: 14-25).

Timuroğlu ise konuya biraz daha farklı bakarak Yunus'un eğitiminin kaynağının medrese değil, tekke olduğunu belirtir ve; "İyi bir eğitimden geçmeseydi, Farsçadaki tasavvuf kavramlarını böyle sağlıklı biçimde kullanamazdı; ama onun ekinsel birikiminin kaynağı medrese değil, tekkedir." der (Timuroğlu, 2004: 114-115). Louis Bazin de; "Köyden gelme bir halk çocuğu olan Yunus, zamanın itibarlı tarikatlarından birine mensuptu. Yazdıklarına bakılırsa o, ciddi denilebilecek bir dinsel eğitim görmüş olmalı" demektedir (Eyüboğlu, 1972: 328).

Bu temel üzerinde gelişen manevi kişiliğinin dışa yansıyan görüntüsüyle Yunus Emre başlangıçta; namazında, niyazında, dini bütün bir Müslüman'dır. Bu dönemde onu, Molla Yunus olarak adlandıranlar da vardır. Timuroğlu'na göre:

*"Sana direm iy veli dur erte namazına
Eğer değülsen öli dur erte namazına
Ezan okur müezzin çağırur Allah adın*

Yıkma dinin bünyadun dur erte namazına diyen Yunus, tam bir şeriatçıdır." (Timuroğlu, 2004: 70). Aynı durumla ilgili olarak bir iki örnek beyit daha verelim:

*"Oruç namaz kılmayanın Hak buyruğun tutmayanın
Doğru yola gitmeyenin göğsünde iman neylesin"* (Başgöz, 1999: 29).

*"Uçmaktaki hurileri onlar giyinmiş donları
Ne bahıtlı müminleri bize nasip eyle Çalab"* (Başgöz, 1999: 29).

*"Komşular ile dur bile kıl namazı imam ile
Yalvar günahın gel dile tanlı seher vaktinde olur"* (Başgöz, 1999: 30).

Başgöz, Yunus'un bu durumuyla ilgili tartışmalardan şöyle söz eder: "Burhan Toprak bu cins şiirlerin, Yunus Emre'ye ait olamayacağını söylerken; Gölpınarlı da bunların, tarikata girdiğinin ilk devrelerinde söylenmiş olabileceği ya da takkiye için (asıl inancını saklamak) yazılabileceği kanaatindedir" der ve kendisinin bu iki görüşe de katılmadığını, sayıları bir hayli fazla olan bu şiirlerin Molla Yunus'a ait olduğunu iddia eder (Başgöz, 1999: 30-31). Madame Irene Melikoff'a göre de; "Tek başına bir olgu olarak ayrı bir yere konulması gereken Yunus Emre, o dönemde henüz yaban bir çevrede açmış bir şiir dehasıdır." ve yine o dönemin Yunus'una göre şiir, "eğitimsiz topluluklara İslam'ı öğretecek bir inanç yayma aracıdır." (Melikoff, 1998: 80, 81).

Konu hakkında yapılacak olan derinlemesine yorumlar, çalışmamızın amacını aşar nitelikte olacaktır; ama Yunus'un o dönemdeki yaşantısı, dünya görüşü ve sonraki gelişmeler, Timuroğlu ve Başgöz'ü haklı çıkarır niteliktedir; çünkü başlangıçta Yunus'un en büyük korkusu ölüm ve öbür dünyadır. Bunu doğrulayan birkaç örnek de şöyledir:

*"Hiç bilmeyiz kezek kimin aramızda gezer ölüm,
Halkı bostan edinmiştir, dilediğin üzer ölüm."*

*Bir nicenin belin büker, bir nicenin mülkünü yıkar,
Bir nicenin yaşın döker var gücünü ezer ölüm*" (Gölpınarlı, 1968: 15).

"Ulu ulu günahlarım yüz komadı bana Çalap

(...)

Zebaniler geliceğiz sen inayet eyle Çalap

(...)

Zebaniler geeler beni yalnız bulalar

Bilmediğim dil soralar sen yardım eylegil Çalap" (Timuroğlu, 2004: 70–71).

Bütün bu bildiklerine ve yaptıklarına karşın Yunus, yine de mutsuz ve huzursuzdur; çünkü insanlara acı veren çevredeki kötülükler sona ermediği gibi, aynı ibadetleri yapanların bazıları da bu yanlışların içindedir. Onu asıl üzen durum da budur. "Yunus şeriatın kurallarına uyar, ama herkesin de uymasını ister; çünkü onun için şeriat bir amaç değil araçtır." (Timuroğlu, 2004: 30). "Oysa o dönemde Anadolu toplumunda dengeler altüsttür. Herkes yaşamın güçlüklerinden bunalmıştır. İnsanlar sadece canlarını kurtarmak düşüncesindedirler. Bu durum bireysel çıkar düşüncesini ön plana almıştır. Miskin Âdem oğlanı nefse zebun olmuştur" (Timuroğlu, 2004: 30). Yunus yakınmasını şöyle sürdürmektedir:

"Müselmanlar zamane yadlu oldu

Helal yinmez haram kıymetli oldu

Okunan Kuran'a kulak tutulmaz oldu

Şeytanlar semirdi kuvvetli oldu" (Timuroğlu, 2004: 15) der.

Olanlar karşısında ve bu düşünceler içinde kafası karmakarışıktır Yunus'un ve o, yeni arayışlar içindedir.

İşte o günlerdeki bir rastlantı ve o süreçte yaşananlar, bu günlere ulaşan Yunus Emre'yi oluşturmaya başlar. Rastlantıyı ve etkilerini onun şiirinden öğrenebiliriz:

"İşitin ey yarenler eve dervişler geldi

Can şükraneye verelim eve dervişler geldi" (Tatçı, 1998).

Hemen belirtelim ki bu dervişlerin, tekkelerin son döneminden günümüze yansıyan düşünsel ve bedensel üretimden uzak, "bir lokma bir hırka" felsefesindeki "perişan derviş, derviş kılıklı" gibi olumsuzluklarla uzaktan yakından ilgisi yoktur. Burada artık, Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli rolleri olan, halkla bütünleşerek kendilerini insana adayan, içi dışı bir, özünü Tanrı'ya bağlamış, düşünsel ve bedensel üretimle yoğrulan halk önderleridir söz konusu olan. Bunlar Yunus'un bağlandığı ve Anadolu sufiliğinin gerçek erenleri olan dervişlerdir.

Çağdaş Yunus'u ile evrensel Yunus'u daha iyi anlayabilmek için, dervişliğe de tarihsel gelişimi içinde kısaca değinmek gerek. Konuyla ilgili ilk bilgileri İlhan Başgöz'den alalım: "Türkmen akınları ile yahut Moğol saldırısı önünden kaçıp Anadolu'ya gelen bu dervişler, 12. ve 13.yüzyıl Selçuklu tarihinde ve Osmanlıların kuruluş çağında önemli görevler yüklendiler. Anadolu topraklarının ele geçi-

rilmesini sağlayan irili ufaklı savaflara katıldılar; Hıristiyan halkı yerlerinden kovarak oralara, müritleri ve taraftarları ile kendileri oturdular. İnsan ayağı değmemiş sarp ve ormanlık yerleri tarıma açarak oralarda; bağlar, bahçeler, evler ve çiftlikler kurdular. Böylece yerleşik kültürün temellerini attılar. Bu babalar, göçebe Türkmenler arasında, kendilerine destek buldular. Baba İlyas gibi bazıları siyasi ayaklanmalara önderlik ettiler" (Başgöz, 1999: 48). Yine Başgöz; Türkçeci Karamanoğlu Mehmet Bey'in bu ortamın ürünü olduğuna değinirken, Yunus'u da tekkeye yönelten değişimin bu olduğunun altını çizer ve Şems'le karşılaşan Mevlana ile Karaman Beyliği'nin kurucusu Nure Sufi'nin bile, bu gelişimin etkisiyle değiştiklerinden söz eder (Başgöz, 1999: 48-49).

Başgöz değişimle ilgili olarak Lütfi Barkan kaynaklı şu bilgileri sözlerine eklemekten edemez; "Bu devirde gördüğümüz dervişler; ziraat hayati ile meşgul olan, bağ bahçe yetiştiren, zaviyeler açmakta usta olan kişilerdir. Vakitlerini yalnızca ayin ve ibadetle geçirdiklerine, başkalarının sırtından yaşadıklarına dair, hiçbir delil mevcut değildir" (Başgöz, 1999: 60).

Timuroğlu da yukarıdaki görüşleri paylaşırken şunları yazar: "Kolonizatör dervişler Moğol istilasının önünden kaçıp Anadolu'ya gelen Türkmen babalarıdır. Bu dervişler Horasan illerinden kalkıp Anadolu'ya gelmiş, sultandan aldıkları senet ile 'ayende ve ravende'ye (gelene gidene) ücretsiz yiyecek içecek vermek, barındırmak koşuluyla elde ettikleri topraklarda ekip biçmişlerdir. Bunlardan kimileri, zaviyelerini yaptıktan sonra, o güne kadar tarıma açılmayan birçok yeri de tarıma açmışlardır." (Timuroğlu, 2004: 61,74). Mehmet Kaplan da bu görüşlere katılır (Eyüboğlu, 1972: 336).

Claude Cahen de aynı çerçevede olmakla birlikte, konuya biraz daha farklı yaklaşarak şunları yazmaktadır: "13. yüzyılda Moğollar döneminde, diğer Doğu ülkelerinden gelen bazı tarikatların, Anadolu'da çeşitli halk tabakaları içine sızdığını görüyoruz. Bunlara örnek olarak yarısı gezici dervişlerden, yarısı da şarlatanlardan oluşan, Hindistan veya Orta Asya kökenli Kalenderi veya Cavlakileri verebiliriz." (Cahen, 2000:329).

Timuroğlu ve diğer bazı Yunus uzmanları, kolonizatörler dışında, bir de inanç propagandası yapan dervişlerden söz ederler ki; başlangıçta Yunus'un Batınlılığa yönelmesinde etkili olanlar da bunlardır. Bu konuda Timuroğlu şunları yazıyor: "Yunus'un *İşidin ey yarenler eve dervişler geldi* sözleriyle başlayıp;

Her kim görür yüzünü unuttur kendi özünü

İlm-i batından öter eve dervişler geldi

Seydi Balım ilinden şeker tamar (damlar) dilinden

Dost bahçesi yolundan eve dervişler geldi (Tatçı, 1998), beyitleriyle devam eden

ilahisinden de anlaşılacağı gibi, Anadolu'yu gezerek yeni örgütlenmelere girişen dervişler vardır. Bunlar inanç propagandası yapan gezginci Batınlilerdir. Bu dervişler, Yunus'un evine de gelmişlerdir. Onları Yunus'a XIV.yy kolonizatör derviş-

lerinden Seydi Balım göndermiştir. Bu ilahi, Yunus'un ilk kuşkuya düştüğü, yeni arayışlara girdiği dönemini göstermektedir. Yunus, daha ilk aşamada onların, Kur'an'ın gizli anlamını bildiklerini ve bilgilerinin yüce olduğunu anlamıştır" (Timuroğlu, 2004: 43).

Yunus'un, söylemlerinden etkilendiği, inanış biçimleri kafasını ve gönlünü rahatlattığı için aralarına katıldığı dervişler bu kimselerdir. Bu süreç içinde gelişmeye başlayan değişimde Yunus; sevinçlidir, coşkuludur, umutludur ve kararlıdır.

*"Kimseler eremedi sırrına dervişlerin
Değmeler varamadı yoluna dervişlerin*

*Dinin imanının var ise hor görmegil dervişleri
Cümle âlem müşdakedurur (istekli) görmeye dervişleri*

*Gökten inen dört kitabı günde bin kez okur isen
Vallah didar görmeyesin sevmez isen dervişleri"* (Başgöz, 1999: 47).

Yunus da Tapduk Emre'ye, bu anlayış ve inanış içinde yönelmiş; kendini çağdaşlığa ve evrenselliğe taşıyacak aşamaların en önemlisine bu yolla ulaşmıştır denebilir. Bu durumu doğrulayanlardan biri de Louis Bazin'dir. Ona göre Yunus Emre'nin aydın kişiliği, 13. yüzyılın ortalarında, Anadolu tam bir siyasal ve kültürel bunalım içindeyken oluşmuş; Fars kültürünün etkisindeki Selçuklu devleti batarken, Moğollar da Arap ve Fars kültürlerinin birer merkezi hâline gelmiş kentleri yakıp yıkmışlardır (Eyüboğlu, 1972: 327).

Tapduk Emre'den Günümüze Yunus Emre

Yunus'un şeyhi Tapduk Emre'nin de Orta Anadolu'da, hemen hemen Yunus'la aynı yörede yaşadığı bilinmektedir. Türbesi Sakarya Irmağı boylarında, Nallıhan'a bağlı Emre köyünde ve bir zaviye niteliğindedir. "Tapduk Emre, Barak Baba'nın müridi ve Babai hareketinin ikinci kuşağına mensup bir Kalenderi, daha doğrusu bir Haydari dervişidir. Şeyhi Sarı Saltık aracılığı ile Baba İlyas'a ve De-de Garkın'a ulaşan Barak Baba'nın en önemli işlevi, Tapduk Emre kanalıyla Yunus Emre'nin yetişmesine zemin hazırlamış olmasıdır" (Ocak, 1992: 63,70,73).

Yukarıda sıralanan tarikat şeceresini Yunus da şiirleriyle doğrulamaktadır:

*"Yunus'a Tapduk'dan oldu hem Barak'dan Saltık'a
Bu nasib çün cuş kıldı ben nice pinhan olam"* (Tatçı, 1998).

Ahmet Yaşar Ocak; "Barakuyyun zümresinden olup Gilanlılarca öldürülen Barak Baba ile Tapduklular topluluğundan Tapduk Emre'nin heteredoks Türkmen babası oldukları, çeşitli kaynaklarda yer almaktadır." (Ocak,1996: 193,197) demektedir ve Yunus Emre'nin de bir Melameti-Kalenderi şeyhi olduğunun altını çizmektedir (Ocak, 1996:121).

Gölpınarlı da Tapduk Emre'nin Babai çevreleriyle ilgili bir Türkmen babası olduğunu ve XV. yüzyılda Kalenderilik kanalıyla Bektaşilik geleneğini benimsediğini, Köprülü'yü kaynak göstererek bildirmektedir (Gölpınarlı, Vilayetname: 49). Velayetname, Tapduk'u Hacı Bektaş'a bağlarken "Tapduk" sözcüğünün kaynağını da Hacı Bektaş'ın yüceliğine dönük olarak söylendiği bildirilen "Tapduk pirim, Tapduk pirim" ikilemiyle ilişkilendirmektedir.

Timuroğlu'na göre ise Tapduk Emre Bektaş olamaz; çünkü "O; Anadolu'ya Hacı Bektaş'tan daha önce gelmiş ve Baba İlyas yoluna zaten girmişti." (Timuroğlu, 2004: 14) demektedir. Başgöz de bu görüştedir (Başgöz, 1995: 110). Söz buraya gelmişken Yunus Emre - Hacı Bektaş Veli bağlantısına da kısaca değinelim.

Bilindiği gibi Velayetname'de bağlantıdan geniş biçimde söz edilerek, Yunus Emre'yi Tapduk'a yönlendirenin Hacı Bektaş olduğu vurgulanmaktadır. Söylenceye göre Yunus, buğday istemek üzere Hacı Bektaş Dergâhı'na gelir ve Hünkâr'ın "buğday yerine nefes edelim" önerisini geri çevirerek ilk isteğinde ısrarcı olur; ama, yoldan geri dönerek bu kez buğday yerine himmet isteği, Hacı Bektaş'ın "Biz onun anahtarını Tapduk Emre'ye verdik" yanıtıyla geri çevrilir.

Geniş çevrelerce benimsenmiş görünen (Gölpınarlı, 1968: 6), (Başgöz, 1999: 23-24), (Özmen, 1997: 22,27), (Öztürk, 1991: 8,9) bu söylenceye, kimi yazarlarca bazı itirazlar gelmektedir. Bunlar; öykünün bilimsel ve tarihsel değer taşıyamayacağından çıkışla; sözü edilen görüşmenin, hem zamanlama (Bektaşî tarikatının o tarihte olmadığı) hem de içerik açısından (Yunus Emre'in şiirlerinde Hacı Bektaş adına, felsefesine rastlanmadığı gibi Alevi-Bektaşî yaşayışına ilişkin kavramların da bulunmayışı) gerçekleşemeyeceğini; üstelik Tapduk gibi, Yunus'un da Alevi ve Bektaşî olamayacağını savlamaktadırlar. Bu konuda en ısrarcı kişi Timuroğlu'dur (Timuroğlu, 2004: 3,13,17,26,27,86).

Karşıt görüştekiler ise; söylence, bir sözlü kültür ürünü de olsa, Hacı Bektaş Veli ile Yunus Emre arasında dünya görüşü yakınlığı ve inanç ortamı özdeşliği (Batınlık, Kalenderilik) söz konusudur (Özmen, 1997: 13), (Başgöz, 1999: 110), fikrini savunmaktadırlar. Buna ilaveten bazı yazarlar da Yunus'un divanındaki kimi şiirlerin, görüşmenin olabilirliğini gösterdiği düşüncesindedirler (Öztürk, 1991: 89).

H. J. Kissling de; "Eğer tarihî bakımdan kıyaslama mümkün olsaydı; Mevlana'nın Mesnevi'si karşısında Yunus'un Divan'ı, Mevlevilik karşısında Bektaşilik olarak adlandırılabilirdi." diyerek, Hacı Bektaş Veli - Yunus Emre yakınlığına dikkat çekmektedir (Eyüboğlu, 1972: 339; Özmen, 2001: 92). Gölpınarlı ise olayı, Yunus'un destansı yaşamının bir parçası olarak görmektedir (Gölpınarlı, 1968: 6). Söylencenin böylesine yaygınlaşmasını, insanımızın her iki halk önderine olan sevgisine bağlayanlar da vardır. Her birinin de değişik oranda gerçeklik payı olan bu görüşler, umarız yeni araştırmalara kapı açar.

Aslında Tapduk Tekkesi ortaklaşa üretimin önde olduğu bir dergâhtır. Nitekim Başgöz "Tapduk Tekkesi'nde de eliyle arpa ekip biçen dervişlerin, böylesine yaratıcı iş içinde olduğundan şüphe etmiyoruz" (Başgöz, 1999: 61) derken Timuroğlu da; "Tapduk Emre Tekkesi bu koşulla kurulmuştur" (Timuroğlu, 2004, 75) demektedir. Yunus da; "Derviş dediğin eliyle arpa ekmeli" (Başgöz, 1999: 55) diyecek kadar üretime bağlıdır. Anlaşıyor ki yeni yaşama ortamı birkaç yönden onu kucaklıyor gibidir. Hâl böyle olunca da Tapduk-Yunus buluşmasıyla başlayıp günümüze ulaşan sürecin Yunus Emre'sine de değişik açılardan yaklaşmak gerekecektir.

Araştırmamızı şu balıklar altında ele almak mümkündür:

- a. İnanç Adamı Yunus
- b. Toplumcu Yunus
- c. Şair Yunus ve şiirinde konu ile dil, olarak sıralanabilir.

A) İnanç Adamı Yunus

Çağa damgasını vuran Yunus, önce inanç alanındaki değişimle kendini gösterir. "Molla Yunus'tan Derviş Yunus'a" başlığı altında da kısaca değinildiği gibi, "Yunus Emre'nin inanç yaşayışında iki farklı dinî anlayış dönemi görülür." "Sünni - İslami yorum" ve "Batını yorum" diye adlandırılacak dönemlerde Yunus, şu değişikliklerle karşımızdadır: "Sunni yorumun temeli Tanrı korkusu ve kendini tümüyle Tanrı'ya teslim etmektir; çünkü kutsal kitabımızın ayetlerinin özü budur. Batını (Tasavvufi) yorumda ise, kutsal kitabın her ayetinde gizli bir anlam aranır. Bu yaklaşımın temelinde ise coşkulu bir Tanrı sevgisi yatar. Bu sevgide insan, evren ve Tanrı; bir ışık seli içinde birbiriyle kaynaşmış gibidir. Bu büyük sevginin esrikliğindeki kişiler, insanları birbirinden ayıran dinlerin, tarikatların, inanışların, milliyet ve ırkların üstüne çıkar ve insanları eşit sayar. Bu ikilem şöyle ifade edilebilir: "Birincisinde Yunus medresenin adamı, ikincisinde tekkenin adamıdır" (Başgöz, 1999: 27,218).

Söylence bu aşamada da devreye girerek Yunus'a; "Kırk yıl dergâha odun çektirir" ya da onu, âmâ şeyhinin yoluna yatırarak "benimseme" veya "dışlama" sınavına tabi tutar. Biz yüzyıllardır içtenlikle söylenegelen bu söylemleri, halkımızın Yunus Emre'ye sevgisinin, ilgisinin ve bağlılığının günümüze yansıyan görüntüleri olarak algılayıp asıl konumuza dönelim.

En geniş, en sınırsız hâliyle insan ve Tanrı sevgisini Yunus Emre, şiirlerinde ne kadar yüceltirse yüceltsin, dünyayı ne kadar hor görürse görsün; inandığı değerleri, insanın da dünyanın da dışında görmez.

"Onun mistisizmi; hem doğayı, hem insanı; tek vücuttan, tek yaratandan doğuş olarak görür. Onda Tanrı, korkunun değil, sevginin kaynağıdır. Başka bir deyişle o, katı bir Batını değildir. Hatta Batınilikle Sünni inancı birleştirdiği bile söyle-

nebilir.” (Başgöz, 1999: 37,34). Timuroğlu'na göre de: “ O, şeriata uzak değildir; ama hamervah şeriatçılığı sevmez.

*Kördür münafıkın gözü, yarın kara kapar yüzü
Halkın bana acı sözü gerek şekeristan ola*

beytindeki gibi, dine ve şeriata inanmayıp da inanmış görünenlerden korkar.” (Timuroğlu, 2004: 49). “Dost yüzün göricek şirk yağmalandı/ Anıñün kapıda kaldı şeriat diyen Yunus için şeriat amaç değil, araçtır.” (Timuroğlu, 2004: 31).

*“İy dostlar işidün sözüüm, dün itmişem bu gündüzüm
Yavı kılmişam kend özüm, bu hak yola giren gelsin*

*Yunus miskin anı görmüş, eline bir divan almış
Âlimler okuyamamış bu maniden duyan gelsin.”* (Tatçı, 1998).

beyitlerinde de söylediği gibi o, “benliğinde salt varlığı bulmayı becermiş, gece gündüz Hak yolunda çaba göstermiş ve kendi özünde kaybolmuştur. O, aşk yoluna yalnız girmiştir. Kendisine kimse bu yolda yâr olmamıştır; ama kendi emeğiyle de Tanrı'yla bütünleşmeyi bilmiştir. Onunki; Mevlana örneğindeki gibi Tanrı'yla buluşma (vuslat) değildir. Yunus'unki, Tanrı'yı içinde hissetmedir. Bundan da kendine pay çıkarmaz.

Onun dervişliği ile ilgili olarak da Timuroğlu şunları yazar: “Yunus bir dervıştır; ama ona göre derviş olmanın temel ögesi kinden ve gururdan kaçmaktır. Aşağıdaki beytinde söylediği gibi dervişliğin şekline ilişkin kavramlara şiirlerinde pek az rastlanır.

*Diler isen bu dünyanın şerrinden olasin emin
Terk eyle bu kibr ü kini hırkayı giy derviş yürü* (Tatçı, 1998).

Yunus, yüzü dünyaya dönük bir dervistir. Hiçbir şiirinde ermişlikten söz etmez. Tapduk Dergâhı'nda da çileye girmemiştir. O, Tanrı'ya dönük olduğu kadar, dünyaya da dönüktür (Timuroğlu, 2004: 14,17).

Söylence, Yunus'un Tapduk Tekkesi'nde kırk yıl hizmet ettiğinden söz eder. Orada ne kadar kaldığı bilinmiyor; fakat söylencenin abarttığı kadar olmadığı da kesindir. Şiirlerinden zaman zaman değişik yerlere gittiğini, belli süre halkın arasına karışarak halkla birlikte olduğunu öğreniyoruz; ama şeyhinin ve tekkesinin önemini vurgulamaktan da geri kalmaz:

*İsraful sâru urcak her bir suret nefsin diye
Ben anmayam hiç Yunus'u Tapduk gele elden dile* (Tatçı, 1998).

“O, gerçeği ararken biliyoruz ki hiçbir şeyhe kapılanmış değildir; ama Tapduk sayesinde de nefsin bütün aşamalarından başarıyla geçmiştir.” (Timuroğlu, 2004: 56). “Yunus gerçek insanı, gerçek doğayı; tasavvuf yoluna girdikten, Tapduk Tekkesi'ne vardktan sonra bulmuştur” (Başgöz, 2004: 33,34).

Aşağıdaki beyitler onun, şeyhi Tapduk'a olan bağlılığını, güvenini, sevgisini yeterince ortaya koymaktadır:

"Yunus esridi de düştü sokakta,
Çağırır Tapdik'ına âr gerekmez" (Gölpınarlı, 1968: 60).

"Yine esridi Yunus Tapdik yüzün görelî
Meğer onun gölünden bir cûra şerbet içti

Vardığımız illere, şol safa gönüllere
Baba Tapdik mânasın saçtık elhamdülillah

İndik Rûm'u kışladık, çok hayr ü şer işledik
Uş bahar oldu geri göçtük elhamdülillah

Dirfilli pınar olduk, irkildik ırmak olduk
Aktık denize dolduk, taştık elhamdülillah

Taptık'ın tapısında, kul olduk kapısında
Yunus miskin çiğ idik, piştik elhamdülillah" (Gölpınarlı, 1968: 82,83).

B) Toplumcu Yunus

Yunus'un toplumculuğu elbette bugünkü anlamda bir toplumculuğu ve örgütlü uğraşmayı içermez; ama onun felsefesinin temel değerlerinden biri de içinde yaşadığı toplumun iyiliği ve huzurudur:

"Yetmiş iki millete bir gözle bakmayan
Şer'in evliyasıysa da hakikatte asidir" (Tatçı, 1998) ya da;

"Halkın bana acı sözü gerek şekeristan ola" (Tatçı, 1998) veya;

"Sen sana ne sanursan, ayruğa da anı san
Dört kitabın ma'nîsi budur eğer varırsan" (Tatçı, 1998).

diyen kişinin kendini toplum dışı görmesi düşünülebilir mi? "Yunus'u Yunus yapan en önemli özelliklerinden birisi de, çok insancıl ve hoşgörülü olmasıdır. O; insanlar, dinler, peygamberler arasında ayırım yapmaz. Yaratılmışı severiz yaratan-dan ötürü derken de, aynı duygu ve düşünceler içindedir." (Özmen, 1997: 13).

Yukarıda sıralananlar, toplumcu Yunus'u tanımlamıyor mu? Döneminin toplumu ile günümüz toplumu arasındaki yedi yüz yıllık zaman farkına karşın, topluma bakışta ortak temel değerler bugün de söz konusudur.

"Yetmiş iki millete kurban ol âşıkısın
Ta âşıklar safında olasın sadık" (Tatçı, 1998).

beyti, günümüzde de geçerliliğini korumuyor mu? Yaşananlar gösteriyor ki Yunus, halkı aydınlatmaya, irşat etmeye çalışan bir dervıştır. O nedenle, "Yunus yönünü insana çevirmiş; ona yapılan haksızlıkları gidermeyi, çekilen acıları din-

dirmeyi bir görev bilmiştir. Ne var ki günümüz toplumculuğu açısından o döneme bakınca şunları da görürüz: Yunus'ta moral yürekliliği en üst düzeydedir; ama toplumsal yürekliliği için aynı şeyi söyleyemeyiz. Yaşadığı dönemin acısını yüreğinde duyar; ama o acının dinmesini toplumsal düzenin değişmesinde değil de Tanrı yoluna yönelmekte bulur; çünkü o dönemlerde toplumsal katmanlarla örgütsel ilişkilere girebilme, kurtuluşu o yolla sağlama hiç gündemde yoktur." (Timuroğlu, 2004: 110).

Bütün bunlara karşın Yunus, toplumsal hareketlere katılımında üzerine düşeni fazlasıyla yerine getirmiştir. Aşağıdaki beyitler onun toplumsal duyarlılığını yeterince yansıtmaktadır:

"Yıkılmış sinleri dolmuş, hep evleri harap olmuş
Kamu endişede kalmış, ne düşvar hâlleri gördüm"

"Kimi yiğit kimi koca, kimi vezir kimi hoca
Gündüzleri olmuş gece, onculayın çoklar yatar"

"Haram ile hamir tuttu cihanı
Fesat işler hürmetli oldu" (Tatçı, 1998).

C) Şair Yunus ve Onun Şiirlerinde Dil ve Konu

Yunus'un şairliği ile şiirlerinin konusu ve diliyle ilgili olarak da araştırmacılar kapsamlı çalışmalar yapmış ve pek çok bilinmeyeni açıklığa kavuşturmuşlardır. Farklı yorumlara karşın benimsenen ortak görüşler oldukça yaygındır. Bu bölümde de genel benimseme göz önünde tutulacaktır.

Her ne kadar önde gelen Yunus uzmanlarından Fuat Köprülü; "Yunus'un tek kaygısı irşat etmektir. Onda sanat kaygısı yoktur ve sanatının farkında değildir." diyorsa da kendisi de dahil uzmanlar, tartışmasız olarak, Yunus'u Türk tasavvuf edebiyatının kurucusu olarak kabul ederler. Özellikle Sabahattin Eyüboğlu Yunus'u, bir sanat ve gönül adamı olarak niteler (Başgöz, 1999: 19 – 23).

Onun sanatçılığı konusunda Başgöz gibi düşünenlere göre Yunus'un inanç anlayışındaki ikilemi, sanatçı kişiliğine de yansımıştır. Onda öz ve biçim bakımından önemli farklılıkları olan iki şiir dalı görülür. Birincisinde Yunus aruzu, ikincisinde ise daha çok heceyi yeğler; ama Yunus mollalık dönemi şiirlerinde bile dili iyi kullanır, aruzu Türkçeye başarıyla uyarlar; fakat asıl şairler ustası, lirizm ustası Yunus, dervişlik dönemi şiirlerinde ortaya çıkar (Başgöz, 1999: 28–34).

Onun sanatçılığı hakkında tartışılan konulardan birisi de, halk şairi olup olmadığıdır. "Onun şiiri her ne kadar genelde halk şiiri öğelerini taşırsa da o, bir halk şairi sayılmamalıdır; çünkü her şeyden önce Yunus, Farsça kavramları ustalıkla Türkçeleştirerek şiirine uyarlar. Aruzu iyi bilir ve özellikle ilahilerinde başarıyla kullanır. Hece vezni ile yazdığı şiirlerinde de iç uyaklarda, ölçüde, söz ekonomisinde ve söz diziminde eksiklik görülmez. Sözcük yerini saptamakta, dizeler için-

deki yerini dengelemekte bilinçli bir çalışma içinde görülür. Ayrıca onun şiirinde şaşırtıcı bir derinlik vardır. Örneğin; *Bir ben vardır benden içerü* söylemini, hiçbir halk şairinde bulamayız. Evet, şiirlerinde Yunus; halkın diliyle konuşur, sözcük ekonomisini halkın dilinden besler, özde de halkın dünya görüşüyle örtüşür, onun sorunlarını ve istemlerini önde tutar; fakat onları şiirine büyük bir ustalıklarla yansıtır. Durum böyle olunca da ona olsa olsa halk şairi değil, halkın şairi denebilir.” (Timuroğlu, 2004: 41, 77, 55, 96).

Hilmi Ziya Ülken de konuyla ilgili olarak şöyle demektedir: “Yunus, koşma yakanlar gibi halk tabakasında kalmadı. Hurufi nefesleri gibi, basmakalıp şeyleri tekrar eden bir tekke ozaını da değildir” (Eyüboğlu, 1972: 355).

Gölpınarlı da Yunus’un halk şairi değil, halkın şairi olduğunu kesin bir dille ifade ederken; yine Arapça ve Farsça kelimeleri, terimleri başarıyla Türkçeye uyarladığını belirtir (Gölpınarlı, 1968: 9,11). Başgöz de bu görüşlere katılmaktadır.

Her gerçek sanatçı gibi Yunus’un şiirleri de büyük ölçüde içinde yaşadığı toplumun hayat kaynaklarından beslenir. Dolayısıyla halkının korkuları, kaygıları, üzüntüleri, özlemleri, öfkesi ve haksızlıklara karşı tepkileri; bir başka deyişle gerçek yaşam sorunları, onun şiirlerinin konusunu oluşturur.

Aşağıdaki beyitlerden de anlaşılacağı gibi toplumun durumu her zaman onu yakından ilgilendirmiştir. Özetle, çağının bir tanığıdır o:

*“Gitti beyler minneti binmişler birer ata
Yediği yoksul eti, içtiği kan olmuş”*

*“Kimi gamda kimi şadman yatarlar sinnide pinhan
Boşanmış damar, akmış kan batmış kefenleri gördüm”* (Tatçı, 1998).

* * *

*“Doğru varırdı yolları kalem tutardı elleri
Bülbüle benzer dilleri danışman yiğitler yatar*

*Gece gündüz ağlanaklar söyler iken bülbül gibi
Ayrılmışlar anaları sinleri bekler yatar*

*Yunus bilmez kendi hâlin, Çalaptır söyletir dilin
Bir nicesi yeni gelin ak değirmi yüzler yatar”* (Tatçı, 1998).

Yunus’un şiirinin konusu elbette bunlardan ibaret değildir. Onda konu çok zengindir. Allah ve insan sevgisi, onlarla bütünleşmiş içtenlikli bir inanç, başka dinlere ve inançlara saygı ve hoşgörü, erenlere ve önderlere sevgi ve bağlılık, aklı ve ilmi öne alarak taassuba (bağnazlık) karşı çıkış, özbenliği denetleme ve ölüm korkusunu yenme, bu arada toplumsal ve bireysel çarpıklıklar ön plana çıkan konular olarak görülebilir. Toplumun acılarını da çoğunlukla onların yüzünü Tanrı’ya döndürerek dindirmeye çalışır. İşte birkaç örnek:

"Gökten inen dört kitabı, günde bin kez okur isen
Erenlere münkir isen didâr irak senden yana"

"Eğer âşık isen beklegil bu sır sözünü
Bir sözden oda attılar miskin Hallac-ı Mansur'u"

"Danışman okur dutmaz, derviş yolun gözetmez
Bu halk öğüt işitmez ne sarp zaman olısar"

"Beğler azdı yolundan, bilmez yoksul hâlinden
Çıkdı rahmet gölünden nefis göline talmuşdur" (Tatcı, 1998).

Başgöz de: "Onun şiirinde toplumun öyküsü vardır. Toplumsal sorunlar Yunus'un şiirine yeterince yansımıştır. Biz Yunus'un şiirine sosyal kurumların, ekonomik ilişkilerin, değer yargılarıyla birlikte o dönemin Türk toplumunun yeterince yansıdığı kanısındayız" demektedir (Başgöz, 1999: 65).

Yunus'un şiirlerinin diline gelince: "Yunus, Anadolu Türkçesini yazı dili yapan büyük bir şairdir. Bu dille dünyaya dönük olarak yazılan şiirleri, onu 700 yıldır yaşatmaktadır. Onun Türkçeyi yazı diline dönüştürdüğü sırada Karamanoğlu Mehmet Bey'in fermanı (1276), henüz yayınlanmamıştı. Demek ki Mehmet Bey'den önce Anadolu Türkçesini yazı dili hâline getirmiştir" (Timuroğlu, 2004: 74).

Yunus bir yandan Farsça tasavvuf terimlerini Türkçeleştirirken, bir yandan da çevirdiklerini yazı dili hâline sokuyordu. Bu yeni bir şiir dili yaratılmasıdır. Örneğin; "âyine-i dil"i "gönül aynası", "râh-ı dost"u "dost yolu", "âteş-i aşk"ı da "aşk odu" yaparken bunları;

"Yine yüzünü gördüm, yine yüreğim yandı
Dost senin işkun odu yüreğime dayandı"

gibi duru Türkçeyi dizelerde kullanarak, gerçekten Türkçeyi şiir dili durumuna getirmiştir. Onlarda artık Farsçanın kokusu yoktur. Denebilir ki; Horasan illerinden Anadolu'ya gelen dervişler, Yunus olmasaydı, Türkçeyi şiir dili durumuna getiremeyeceklerdi. Yunus'tan önceki yapıtlar, düşüncenin ve duyarlılığın derinliğini taşıyor. Onun yaratıcı yürekliliği, Orta Asya'da başlayan İslamlaşmanın dilsel boyutunu kırmıştır. Onun yaratıcı yürekliliği İslamî terimleri Türkçeleştirmekle başlıyor. Bu yürekliliğiyle Yunus, Anadolu Türkçesinin yazın dili olmasını sağlamıştır (Timuroğlu, 2004: 99,111).

Louis Bazin de bu konuda; "Kaderin kendine verdiği görevi ciddiye alan Yunus Emre biliyordu ki; sesini kitlelere duyurabilmenin tek çaresi, gerçekten Türk deyişlerinden kurulu bir şiir dili kullanmaktı." demektedir (Eyüboğlu, 1972: 328).

Yunus halk diliyle; en yüce duyguları, en karmaşık düşünceleri bile yeterince açık ve kolay anlaşılır biçimde anlatmayı başaran bir büyük ustadır. Böylece Türkçenin duygu ve düşünceyi ifade etmeye yetmeyeceğini savlayanlara en anlamlı yanıtı vermiştir.

Yunus'un söz dağarcığı, halkın yaşantısından alınmış değerler üzerine kurulmuştur. O, bu hazineyi çok yönlü ve ustaca kullanmıştır.

Yunus'un şiirleri, hem Türk edebiyat dilini zenginleştirmek hem de Osmanlıca sözcüklere Türkçe karşılıklar bulmak isteyenler için de bir kaynaktır.

Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen dil devriminden sonra, yaygın olarak kullanılmaya başlanan pek çok yeni sözcüğün kaynağı da Yunus'un şiirleridir. Bunlardan bazı örnekler şöyle sıralanabilir:

- Tanık** : "İşbu söze Hak tanıktır." (Tatcı, 1998).
Konuk : "Bu can gövdeye konuktur." (Tatcı, 1998).
Yön : "Anı bana sorar isen
Benim yönüm ondan yana." (Tatcı, 1998).
Değın : "Baştan ayağa değın
Hak'tır ki seni tutmuş." (Tatcı, 1998).
Kez : "Gökten inen dört kitabı
Günde bir kez okur isen." (Tatcı, 1998).
Arı : "Aydan arıdır yüzleri." (Tatcı, 1998).
Anmak : "Yunus canın yenile
Kim dostluğun anıla." (Tatcı, 1998).
Nesne : "Bu dünyada bir nesneye
Yanar içim, göynür özüm." (Tatcı, 1998).
Donatmak : "Yaz yaşatıp yer donatan" (Tatcı, 1998).
Yönetmek : "Gönlümüz eri yöneten" (Tatcı, 1998).
Esenleşmek : "A dostlar esenleşelim
Tuz ekmek helalleşelim." (Tatcı, 1998).
Sevi : "Ben gelmedim davi için
Benim işim sevi için." (Tatcı, 1998).
Kamu : "Biz kimseye kin tutmayız
Kamu âlem birdir bize." (Tatcı, 1998).
Yerinmek : "Ne varlığa sevinirim
Ne yokluğa yerinirim." (Tatcı, 1998).
Us : "Gönlüm canım usum bilim
Senün ile karar ider." (Tatcı, 1998).

Ayrıca bu gibi; ağu, balkımak, buyruk, dirlik, iletme, ödül, yargı gibi daha pek çok sözcük vardır. Yine, ağmak (yücelere çıkmak), bili (bilgi, ilim), erte (yarın, gelecek), halayık (kullar), kalmaç (geveze), kem (kötü), küt (kötürüm), sayrı (hasta), tan (seher) çok kullandığı sözcüklerdir.

Yunus Emre'yi "bir dil reformcusu" olarak tanımlayan Başgöz, onun diliyle ilgili olarak şunları yazıyor: "Müslümanlığın kutsal kitabı, edebiyatı, efsaneleri ve hikâyeleri; ya Arapça ya da Farsça yazılmıştı. Yunus Emre, şiirinde, bu yeni kavramları anlatabilmek için ya yeni sözcükler yaratacak ya da yabancı sözcük kullanacaktı. Yunus Emre, bilinçli olarak farklı yolları denedi; ama Arapça ve Farsçanın gramer kurallarını kullanmamaya özellikle dikkat etti. Böylece şiirin dilini kendisi kurmak gibi çetin bir işi başardı. Kurduğu yeni dili de okura sevdirmeyi bildi. Bu konuda o kadar başarılı oldu ki, onun kurduğu şiir dilini Rum'da, Şam'da; göçebesi de köylüsü de anlamış, sevmiş ve daha sonra da onun ardından gelen bir şairler ve dervişler kuşağı da bu dilin açtığı yoldan giderek eserler vermişlerdir. Ne yazık ki; divan şairlerimiz için aynı düşünceleri paylaşmak mümkün değildir.

Yunus ilkin yabancı sözleri Türkçeleştirmiştir. Farsça "gûş" demiyor, "kulak" diyor; "çeşm" demiyor, "göz" diyor; "murg" demiyor, "kuş" diyor. Sonra da yabancı dille kurulan isim tamlamalarını Türkçeleştirmiştir. Aşağıda Mevlana'nın kullandığı "Farsça" tamlamalara karşın, Yunus'un kullandığı tamlama ve kelimelerin bazıları yer almıştır:

<u>Mevlana'da</u>	<u>Yunus'ta</u>	<u>Mevlana'da</u>	<u>Yunus'ta</u>
gûş-ı can	can kulağı	rah-ı dost	dost yolu
çeşm-i can	can gözü	âteş-i aşk	aşk odu
murg-ı can	can kuşu	aftâb-rû	güneş yüzlü
sırr-ı can	can sırrı	mâh-rû	ay yüzlü
âyine-i dil	gönül aynası	gül-rû	gül yüzlü
hâne-i dil	gönül evi		

Farsçadan yararlanıp ürettiği Türkçe deyimlerden bazıları da şöyledir:

<u>Farsça</u>	<u>Türkçe</u>	<u>Farsça</u>	<u>Türkçe</u>
zeban averden	dile getirmek	dem zeden	dem urmak
kemer besten	bel bağlamak	cevlan zeden	cevlan urmak
çarh zeden	çarh urmak	cefâ keşiden	cefa çekmek."

(Başgöz, 1999: 122,123).

Yunus'un diliyle ilgili olarak Musa Baran da Ege yöresindeki bazı Türkmen köylerinde yaptığı araştırmalarda, Yunus'un şiirlerinde kullandığı kimi Türkçe sözcüklerin bugün de o köylerde aynen kullanıldığını tespit etmiştir. Şöyle ki;

"Nereye = nireye	Güzel, heybetli anlamına = görklü
Ederler = iderler	Kefen anlamına = yensiz gömlek
Yel = yil	Tanışmak = bilişmek
Gece gündüz = dünü günü	Yanmak = göyünmek
Geçim = dirlik	Şikâyet = kakımak
Hizmet = yumuş	Koşmak = yelmek
Ede = ide	İyileşmez = onulmaz." (Eyüboğlu, 1972: 326).

Yine Yunus uzmanlarından Louis Bazin de Yunus Emre'nin diliyle ilgili olarak şunları yazmaktadır: "Büyük yazarların bir milletin dilini şekillendirmedeki payı, dil bilginlerinden daha büyüktür. Türkçenin dil sorununu çözümlenmek amacıyla yapılacak çalışmalarda, Yunus Emre çok etkin bir rol oynayabilir." (Eyüboğlu, 1972: 330).

Yunus'a göre, düşünce ve duyguların gereğince açıklanabilmesi için; sözcüklerin iyi seçilmesi, yerinde ve doğru kullanılması; anlatımın da öz, yalın ve akıcı olması gerekir. Sözcüklerin gücünü Yunus, aşağıdaki beyitlerinde nasıl da etkili vurgulamıştır:

*" Söz ola kese savaşı, söz ola kestire başı
Söz ola ağulu aş, balıla yağ ide bir söz"*

*"Kişi bile söz demini, demeye sözün kemini
Bu cihan cehennemini sekiz uçmağ ide bir söz"*

*"Sözün bilen kişinin yüzünü ağ ide bir söz
Sözü pişirip diyenin işini sağ ide bir söz". (Tatçı, 1998).*

Sonuç

Yunus Emre gibi; Türk kültürünün yetiştirmiş olduğu bir şahsiyeti elimizden geldiği nispette aktarmaya çalıştık. Yazımızın başında da değindiğimiz birkaç dikkat çekici hususa işaret ederek, çalışmamızı noktalamak istiyoruz.

1971 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen I. Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu'na katılarak Yunus Emre'yi yabancı benzerleriyle karşılaştıran bir bilim adamı şöyle söylüyor: "Yunus Emre bir mezara sığmayacak kadar büyüktür. Ona bu kadar mezar mâl eden halkının bu davranışı, eğer okumasını bilirsek bize çok şeyler söylemektedir."

Konuyla ilgili olarak Mehmet Kaplan da şunları söylüyor: "Yunus adını taşıyan birçok Yunus'un bulunmasının bir mahsuru yoktur; çünkü bu edebiyat, bir gelenek edebiyatıdır. Gelenek edebiyatında ise şahsiyetlerden çok ortak zihniyet ve hayat görüşü bahis konusudur. Yunus ve Yunus'ların hepsi Türk tarihinin muayyen bir merhalesinde belli bir sosyal durumu ifade ederler." (Eyüboğlu, 1972: 337).

Sonuç olarak denilebilir ki; her yıl yurdumuzun çeşitli yerlerinde Yunus Emre adına düzenlenen anma günlerinden, bilimsel toplantılardan ve özel haftalardan tedirginlik duymak yerine, memnun olmak gerekir. Bu yaklaşım; onun daha geniş kitlelerce tanınmasına, benimsenmesine, ölümsüz iletilerinin gelecek kuşaklara aktarılmasına ve daha barışçı bir ortamın oluşmasına katkı yapacaktır; çünkü o, İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun deyişiyle, "Türk'te olmayanı Türk'e aşılarmış değerlerdir. Türk'te Türk olanı, Türk'e bildirmiştir."

Kaynaklar

- BAŞGÖZ, İlhan. (1999). Yunus Emre-I (İnceleme). Cumhuriyet Gazetesi Yayınları. İstanbul.
- CAHEN, Claude. (2000). Osmanlılardan Önce Anadolu. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul.
- EYÜBOĞLU, Sabahattin. (1972). Yunus Emre. Cem Yayınevi. İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki. (1968). Yunus Emre. Varlık Yayınları. İstanbul.
- HASLOK, F.R. (2000). Bektâşilik Tetkikleri. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- KUNTER, Halim Baki. (2005). Yunus Emre (Bilgiler- Belgeler). 3. Basım. Eskişehir Valiliği Yayınları. Eskişehir.
- MELİKOFF, Irene. (1998). Hacı Bektaş – Efsaneden Gerçeğe. Cumhuriyet Kitapları. İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (1992). Kalenderîler. T.T.K. Yayınları. Ankara.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (1996a). Babailer İsyanı. 2. Basım. İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar. (1996b). Türk Suffiliğine Bakışlar. İletişim Yayınları. İstanbul.
- ÖZEN, Kutlu. (1991). Yunus Emre Sevgi Yılı (1991). Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- ÖZMEN, İsmail. (1998). Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi. 1. Cilt. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- ÖZMEN, Murat. (1997). Evrensel Yunus Emre. Güldikenî Yayınları. Ankara.
- ÖZTÜRK, Mürsel. (1991). Hacı Bektaş Veli ve Çevresinde Oluşan Kültür Değerleri Bibliyografyası. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara.
- TATCI, Mustafa. (1998). Yunus Emre Divanı. Akçağ Yayınevi. Ankara.
- TİMUROĞLU, Vecihi. (2004). Yunus Emre Üzerine Bir Deneme. Eskişehir Sanat Derneği Yayınları. Eskişehir.
- ULUDAĞ, Süleyman. (2001). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. Kabalıcı Yayınevi. İstanbul.